

**ANADOLU SELÇUKLU SANATI ÇALIŞMALARININ
BAŞLANGICINDA İKİ YABANCI:
CLEMENT HUART VE FRIEDRICH SARRE**

SEMAVİ EYİCE

Anadolu'yu vaktiyle dolaşan yabancı seyyahlar Selçuklu devrine ait mimari eserler ile karşılaştıklarında, bunların güzellik ve ihtişamını takdir etmekle beraber, onların Osmanlı devrinin Türk eserlerinden farklı olduklarını da fark ediyorlar ve bunları, bugün bizim için garip görünen bazı yabancı sanat çevrelerine bağlıyorlardı. Türk sanatının ve bunun içinde Selçuklu sanatının başlıbaşına birer sanat olarak tanınması çok yenidir. Geçen yüzyılın sonlarında Anadolu'nun büyük Selçuklu sanatı ve medeniyeti merkezi Konya âdeta yeniden keşfedildi ve buradaki mimari eserler Batı ilim âleminin dikkatini çekmeğe başladılar. Garip bir tesadüf ile Konya'yı tanıtan iki kitap iki büyük batı dilinde birbirinden birkaç yıl ara ile basılmışlardı. Bunlardan birincisi bir çağın tanınmış orientalist ve türkologlarından M. Clément Huart diğeri ise sanat tarihçisi Friedrich Sarre tarafından yazılmış ve pek az ara ile yayınlanmışlardı.

I

Clément Imbault Huart (1854-1926) türk, arap ve fars dilleri üzerinde çalışmış bir orientalisttir¹. Doğu Dilleri Okulu'nda bu dilleri öğ-

1 Clément Huart'ın biyografyası ve çalışmalarının tamamı hakkında geniş bir bilgi edinmek mümkün olamamıştır. Huart hakkında kendisinden bilgi teminini rica ettiğimiz, Paris Üniversitesi (Sorbonne)'nde Prof. Bayan J. Sourdel-Thomine, Paris İlimler Akademisi'nin Edebiyat ve Kitabeler bölümü sekreteri A. Dupont-Sommer aracılığı ile elde ettiği bir notu bize göndermek lütfunda bulunmuştur. Kendilerine burada teşekkürlerimi tekrarlarım. Akademi başkam Abbé J.—B. Chabot, tarafından yapılan, *Funérailles de M. Clément Huart, membre de l'Académie le 4 Janvier 1927*, başlıklı bu konuşma Akademinin yıllığında basılmıştır. Hayatı hakkında kısa bir not için bk. İbrahim Alâeddin Gövsa, *Meşhur Adamlar Ansiklopedisi*, İstanbul 1933-1936, II, s. 738. Sayın Prof.

renen, İstanbul'da Fransız elçiliğinde bir süre görevli bulunan, ayrıca 1898 de Doğu Dilleri Okulu'na farsca profesörü olan Huart, pek çok yayını arasında, farscadan çevirdiği ve iki büyük cilt halinde basılan *Menâkıbu'l-ârifîn* tercümesi ile de tanınmıştır². 15 Şubat 1854 de Paris'de doğan Huart, Doğu Dilleri okulunda yetiştikten sonra, 1875 de Şam'a tercüman-öğrenci olarak gönderilmiş, üç yıl sonra İstanbul'a tayin edilmiştir. Burada elçilik tercümanlığı görevinin bütün kademelerini geçirerek yükselmiş, Ch. Schefer'in 1898 de ölümü üzerine Doğu Dilleri Okulu'nda İran dili Profesörü olmuştur. *Société Asiatique*'m üyesi bulunan Huart 1916 da bu kurumun ikinci başkanı seçilmiş, ayrıca Fransız Dış işleri Bakanlığında da tercüman-sekreterlik görevi yapmış, ve buradan yaş haddi dolayısıyla 1912 de, Başkonsolos ünvanı ile emekli olmuştur. 17 Ocak 1919 da Akademi üyesi seçilen Huart, 1926 yılı sonunda 1927 için Akademi başkam seçilmiş, fakat seçimden iki gün sonra ölmüştür. Cenazesi 4 Ocak 1927 de kaldırılmıştır.

Bu ilim adamı 1890 yılma doğru, İç Anadolu'da bir seyahat yapmayı tasarlamış, Fransa hükümeti Millî Eğitim Bakanlığında sağladığı bir yardım ile yola çıkmıştı. Huart'm yanında Albert Helbig adında bir arkadaşı vardı ve o devir için çok güç şartlar içinde olan bu seyahat at sırtında veya araba ile yapılyordu. Huart kitabının önsözünde bu yolculuğu yapmaktaki gayesini şu şekilde açıklar: «*Konya Selçuklularının tarihi çok az tanınır, hatta bunun henüz hiç derlenmediği bile söylenebilir. Sadece Bizans tarihçileri ile İran yazarlarının ikinci elden verdikleri bilgiler bilinmektedir. Daha doyurucu kaynakların gün ışığına çık-*

Bayan Sourdell'in yazdığına göre, Huart'm fotoğrafını bulmak mümkün olmamıştır. Huart'ın 1877-1888 yılları arasında, İstanbul'da basılmış türkçe kitapları tanıtan altı uzun makale yayınladığı bilinir kşl. *Bibliographie ottomane, Notice des livres turcs, arabes et persans imprimés à Constantinople durant la période 1294-1305 de l'hégire (1877-1888)*, «*Journal Asiatique*» (1881-1891). Daha fazla Arap dili ve kültürü ile Fars dili üzerinde çalışan Huart'm Arkeoloji ile ilgili olarak hat sanatı hakkında da çok kısa bir makalesi vardır, *La calligraphie orientale dans ses rapports avec l'archéologie*, «*Revue Archéologique*» (1909). Arapçadan da pek çok metin çeviren Huart, *Littérature Arabe* (Paris 1902), ve *Histoire des Arabes* (Paris 1912-13, 2 cilt) adlı kitapların da yazarıdır. Ayrıca hattatlar ve ressam'lar hakkında da bir kitabı vardır, kşl. *Les calligraphes et les miniaturistes de l'Orient musulman*, Paris 1908. Yerli ve yabancı araştırmacılar Huart'm çalışmalarının çoğunu beğenmediklerini açıkca belirtmişlerdir, nitekim J. Sauvaget, *Introduction à l'histoire de l'Orient musulman*, Paris 1942, s. 98 de *Arapların tarihi* adlı eseri için: «*...n'est qu'un maquis de noms propres et de dates, sans idée directrice ni vue d'ensemble du sujet...*» (=...konu hakkında genel görüş ve yol gösterici fikirlerden yoksun, bir özel adlar ve tarihler fundahğı...) demektedir.

2 *Etudes d'hagiographie musulmane: Les Saints des Derviches tourneurs, récits traduits du persan et annotés*, [Bibliothèque de l'École des Hautes Etudes-Sciences religieuses, cilt 32 ve 36] Paris 1918-1922, 2 cilt.

masını beklerken, Selçuklu Sultanlarını, kendi başkentlerinde ziyaret etmek ve bıraktıkları eserleri incelemek fikri aklımıza geldi. Mevlevi dervişleri tarikatı onların hatırasını hâlâ orada yaşatmaktadır. Şu son günlere kadar, oralara uğrayan seyyahlar orientalist değillerdi, ömürlerini doğunun ölü hatıralarına hasreden âlimler ise pek ender çalışma odalarından dışarı çıkıyorlardı. Bugün artık bu geçmiştir. Orientalist, estampaj fırçası ile fotoğraf makinasını yanına alarak geçmiş yüzyılların eski kitabelerini yerinde konuşturmaktan artık kaçınmıyor. Seyyahların evvelce Selçuklu eserleri üzerlerinde bulunduğunu bildirdikleri doğu dillerinde yazılmış kitabeler onlara hiç bir şey söylemiyordu. Biz, Haçlılar ile Bizanslıların karşısındaki kavmin eserleri hakkında bir kaç aydınlatici bilgi edinebilmek ümidi ile onları soruşturmak istedik..... ve işte nihayet Anadolu'nun henüz yapılmaya başlamış yollarında atla yola düzıldük»³.

Huart 1897 de basılan kitabında bu inceleme gezisini altı yıl önce yaptığını bildirir. Herhalde 1891 yılında 13 Mayıs günü İstanbuldan ayrılan seyyah deniz yoluyla Mudanya'ya gitmiş, buradan Bursa, Kestel, Yenisehir, Bilecik, Söğüt, Eskişehir, Kütahya, Çavdarhisarı, Afyon Karahisarı, Çay, Akşehir, Kadınhanı üzerinde tam onbeş günde Konya'ya ulaşır. Fransız seyyahı bu şehirde 29-31 Mayıs günleri yani üç gün kalmış, 1 Haziranda sabah erkenden tekrar yola çıkarak 5 Haziranda İzmir'e varmış ve oradan Fransa'ya dönmek üzere vapura binmiştir. Huart bu kitabı aslında Haçlı ordusunun Anadolu'daki güzergâhını takib etmek düşüncesi ile yazmıştı. Yolu üzerinde karşılaştığı Selçuklu devri mimari eserlerini de anladığı kadarı ile birkaç cümle içinde tanıtmaya çalışıyor, bunların kitabelerini fransızcaya çevrilmiş şekilleri ile metnine ekliyordu. Metnin arasında yer alan usta bir kalemin çizdiği bazı desenler ile metin dışı birkaç fotoğraf, kitapta bahsi geçen Selçuklu eserlerinden birkaçını canlı şekilde aksettiriyorlardı. Çizgi-resim halinde basılan resimlerin, yerinde yapılmadıkları kuvvetle muhtemeldir. Bunların sonra Paris'de, fotoğraflardan çizildiklerini kesinlikle ifade edebiliriz. Çünkü s. 161 de görülen İnce Minareli medrese deseni tersdir. Bu da ancak fotoğrafın üzerine çekildiği cam negatifin yanlışlıkla tersinden kâğıda basılması ve bu ters fotoğrafın da çizgi-resme esas teşkil etmesiyle müm-

3 Cl. Huart, *Konia, la ville des derviches tourneurs-souvenirs d'un voyage en Asie-Mineure*, Paris 1897. C. Huart'ın Konya hakkındaki kitabına dair kısa bir not M. Önder, *Seyahatnamelerde Konya*, Konya 1948, s. 39-41 de bulunmaktadır. Bu kitabın Konya'dan bahseden bölümleri Sait Sungur tarafından türkçeye çevrilerek, «*Konya-Halkevi Dergisi*»nde yayınlanmıştır, bk. *Mevleviler şehri Konya*, «*Konya*» sayı 43 (Mayıs 1942) ve devamı.

kündür. Ne olursa olsun Huart'ın bu küçük kitabı, Anadolu'nun Selçuklu devri eserlerini ilk defa olarak toplu surette Batıya tanıtıyor ve yanlış, doğru onların kitabelerini de açıklamaya çalışıyordu. Yazar bütün iyi niyetine rağmen Selçuklu eserlerinin Türklüğüne inanmış görünmüyordu. Nitekim s. 100 de İshaklı Kervansarayından bahsederken, bunun kapısının «..... güzel bir arap uslubunda» (!) olduğunu yazar. Az ileride s. 109 da Akşehir'deki Taş medresenin «..... ilkçağın devşirme malzemeleriyle yapılmış bir arap anıtı görünüşünde» (!) olduğunu söyler; s. 134 de «..... arap sanatının mükemmel surette korunmuş, XIII. yüzyıla ait bir örneği» (!) olduğunu bildirir. Huart, bu yapıların «Arap» lığına o derecede kendini inandırmıştır ki, Has Bey darü'l-huffâz'ınm bile (s. 179) vaktiyle Suriye'den getirilen ustaların geleneği ile Arap mimarisinde (!) olduğunu yazar⁴. Osmanlılar ile ise, İustinianos'un Aya-sofya'smdan doğan Bizans uslubu (!) hâkim olacaktır. Aslında Sanat'tan fazla anlamıyan ve bir dilci olan Huart'ın bazan okuduğu kitabeler üzerinde yeteri kadar düşünmediği de görülür. Meselâ Akşehir'de Hükümet Konağı yakınında bir çeşme üzerinde okuduğu H. 877 (=1472/73) tarihli kitabede Sultan II Mehmet (Fatih)'in Mustafa'nın oğlu Murad'm oğlu olduğunu okur ve kitabına geçirir ve bu onu şaşırtmaz. Bilindiği gibi II. Mehmed (Fatih)'in babası II. Murad, onun da babası I. Mehmet'tir, Mustafa değildir⁵.

Huart Konya'nın Selçuklu devrine ait belli başlı bütün eserlerinden kısa notlar halinde bahseder. Bunların —eğer varsa— kitabelerini okuyup anlayabildiği kadarıyla fransızcaya çevirir, sanat özelliklerini kısaca belirtir ve kitabelerde adları okunan Selçuklu Sultanları ile ileri gelenlerinin tarih içindeki yerlerini tesbite çalışır⁶. Arada bugün için değerli müşahedeleri de vardır. Meselâ s. 165 de Konya iç kalesinin sur duvar-

4 Huart burada *Arap* adını *Sarrasin* kelimesi ile ifade etmiştir. Lâtince *Sarracenus*'dan gelen bu terim, Batılıların Ortaçağdanberi Avrupa ve Afrika Müslümanlarına verdikleri genel addir.

5 Bu kitabe Huart'ın yaptığı tercüme yüzünden 1939-1940 yıllarında başlıbaşma bir polemik konusu olmuştur, kşl. İ. Hami Danişmend, *Osman Gazi'nin neseb ve hüviyeti*, «Türklük» I, sayı 3 (Haziran 1939) s. 215, bununla ilgili olarak Peyami Safa 19 Haziran 1939 tarihli «Cumhuriyet» gazetesinde bir yazı yazmış, aynı gazetede Feridun Nafiz Uzluk, 22 Temmuz 1939 tarihli sayıda *Fatih'in nesebi* başlıklı yazısı ile cevap vermiş, İ. Hami Danişmend, *Yanlış çıkarımların yanlışları*, «Türklük» I, sayı 5 (Ağustos 1939) s. 413-415 de tekrar cevaphyarak polemîği genişletmiştir. Bir süre sonra bu çatışma küçük bir broşürle devam ettirilmiştir, kşl. F. Nafiz Uzluk, *Düzmece nazariyesi iflâs etmiştir — Fatih Sultan Muhammed'in Dedesi hakkında Bay İsmail Hamî'ye karşılık*, İstanbul 1940. Bu kitabenin «...Sultan Mehmed bin Murad'ın gününde Mustafa'nın gayretiyile...» şeklinde okunması gerektiği hakkında bk. İ. Hakkı Konyalı, *Nasreddin Hocanın şehri Akşehir, tarihi-turistik kılavuz*, İstanbul 1945, s. 189-192.

larından ufak bir parçayı gördüğünü, burada güneydeki bir burcun kaplamasının sökülmeyle beraber henüz sağlam olduğunu bildirerek hatta bunun üzerindeki bir kitabenin H. 610 (= 1213/14) olan tarihini çözebilmiştir. Daha ileride s. 173 de ise şehrin güney doğusundaki Larende kapısının izlerini tespit edebilmiştir. Konya'nın son otuz yıl içinde tamamen ortadan kaldırılan şehir surlarından son kalıntılar ve burçlar bu çevrededir, hatta şimdi ince minareli medrese müzesindeki balıklı tarih (H. 618 = 1221) bu burçlardan birindedir.

Huart'ın Konya hakkındaki kitabı, ilk defa olarak, başta bu Selçuklu merkezi olmak üzere Anadolu'nun bir bölgesindeki Selçuklu mimari kalıntılarını, kitabeleriyle tanıtıyor, hükümlerdeki hatalarına, kitabelerin okunmuş ve tercümelelerinde eksiklik ve yanlışlıklara rağmen bunların tarihlerini ve yaptırılanlarının adlarını batı ilim âlemine takdim ediyordu. Böylece Selçuklu sanatının tanınması yolunda ilk adım atılmış sayılabilir.

II

Konya ve çevresini inceleyen ikinci Batılı araştırmacı ise ecdadı Fransa'dan göçmüş bir Alman oldu. 1890 yılında Leipzig Üniversitesinde Mecklenburg Sanatı ve burada çalışan Stänius van Düren'in eserleri hakkındaki tezi ile doktor ünvanı alan Friedrich Sarre (1865 - 1945),⁷ 1895 yılı yazında, kendinden dört yıl evvel Huart'm sona erdirdiği seyahatin bir benzerine teşebbüs ediyordu. Bu inceleme gezisinin hikâyesi kısa bir

6 Cl. Huart, *Epigraphie Arabe d'Asie Mineure*, «Revue sémitique» Iİ (Paris 1894), s. 61-75, 120-134, 235-241, 324-332; III (1895), s. 73-85, 175-182, 214-218, 344-371.

7 Fr. Sarre'nin 60 yaşına basması münasebeti ile dostları ve meslektaşları tarafından bir Armağan kitabı hazırlanarak Prof. Dr. E. Kühnel'in idaresinde yayınlanmıştır. Esasında tanınmış bir derginin özel bir sayısı olan bu ciltde, adına bu Armağan kitabının hazırlandığı şahsın hayatı ve çalışmaları hakkında en ufak bir not dahi bulunmamaktadır, kşl. *Beitraege zur Kunst des Islam-Festschrift fuer Friedrich Sarre zur Vollendung seines 60. Lebensjahres*, «Jahrbuch der asiatischen Kunst» II, 2. kısım (Leipzig 1925). Sarre'nin yayınları hakkında çok etraflı ve tahlilli bir bibliyografya başbaşa bir cilt halinde 1935 de basılmıştır, bk. J.H. Schmidt, *Friedrich Sarre Schriften zum 22. Juni 1935*, Berlin 1935. Bu bibliyografyadan sonra Sarre daha on yıl yaşamış ve bu arada az da olsa yine bir kaç yazısı çıkmıştır. Mezopotamya'da kazılar yapan Alman arkeologları arasındaki neşeli yazışmalardan biri de Sarre'ye gönderilen uzun bir manzum mektuptur. bk. R. Koldewey, *Heitere und Ernste Briefe aus einem deutschen Archaeologenleben*, Berlin 1925, s. 177-180. Sarre'nin çok zengin koleksiyonları ile arşivi şimdi Berlin müzelerinin malı olmuş bulunmaktadır. Sarre uzun yıllar Anadolu'da çalışan bir arkeoloğun damadı olmuştur. Tanınmış Alman arkeoloğu ye Bergama kazılarının idarecisi Carl Humann (1839-1896) m kızı Maria ile evlenmiştir. Bu hususta bk. C. Schuchhardt-Th. Wiegand, *Der Entdecker von Pergamon: Carl Humann, ein Lebensbild*, Berlin 1931 (2. baskı) s. 5; Humann'm oğlu, İstanbul'da Alman deniz atâşesi

süre içinde büyükçe ve resimli bir cilt halinde 1896 da basılmıştır⁸. Sarre, Haziran ve Temmuz aylarında Tıp doktoru A. Osborne ile beraber bu geziyi yaparken esas ilmi gayesinin «.....Konya Selçuklu devletinin en parlak devri olan XIII. yüzyıldaki erken Türk mimarisini incelemek.....» olduğunu bildirmektedir.

Sarre, Almanya'dan doğrudan doğruya İzmir'e gelir, buradan trenle Alaşehir'e giderek oradan yoluna atla devam eder. Buldan, Denizli (Pamukkale), üzerinden Akhan'a varırlar. Sarre'nin bu, Selçuklu devri mimarisi ile ilk karşılaşmasıdır. «*Selçuklu eserlerinin çoğunda olduğu gibi burada da süs unsuru olarak kullanılmış*» işlenmiş devşirme parçalar dikkatini çekmiş ve kapısı üstündeki kitabenin ise çok bozuk durumda olduğundan dolayı kopyasını alamamıştır. Sarre, İlkçağ eserlerinin kalıntılarının bol olduğu bu yerlerde, eski grekçe kitabelerin estampajlarını çıkarmaktan ve bunlar ile ilgilenmekten geri kalmamıştır⁹. Bu arada, uğradığı Türk köylerinde insanların yardım severliğine ve yaptıkları iyiliğin karşılığında maddî hiçbirşey kabul etmemelerine de hayret ve hayranlık ile işaret eder.

Sarre, o sıralarda Anadolu'da Bağdat tren hattının döşenmesi dolayısı ile, yer yer açılan yabancılara mahsus otellerin fahiş fiatları, kötü yemekleri, daha kötü şarap ve biraları yüzünden Türk hanlarında geceleme ve kendi hazırladıkları şeyleri yemeyi tercih ettiklerini de belir-

Hans Humann ise bir süre Alman elçilik yatı (stationer) Loreley'in de kumandanı olmuştur. Bir söylentiye göre o sıralardaki Osmanlı Harbiye nazırı Enver Paşa'nın Hans Humann ve Fr. Sarre ile samimî bir dostluğu vardı, bu hususta bk. A. Mavrojeni, *Contributions à l'histoire du Proche-Orient, Textes et documents officiels 1911-1912* (yay. I. Konstantinides) İstanbul 1950, II, s. 82. Burada iddia edildiğine göre, Enver Paşa, Berlin'e geldiğinde Sarre'nin evinde kalmıştır. Tabii bu gibi bilgiler kontrol edilmeğe muhtaçtır.

8 F. Sarre, *Reise in Kleinasien — Sommer 1895, Forschungen zur Seldjukischen Kunst und Geographie des Landes*, Berlin 1896. Bu kitabın Konya ve çevresinden bahseden kısmı türkçeye çevrilmiş ve basılmış ise de tamamlanmadan kalmıştır, bk. *Anadoluda seyahat*, çeviren Aziz Sayhan, «*Ami*» dergisi (Konya), sayı 8 (1949) s. 16-23, sayı 9, s. 19, sayı 10, s. 15-18, sayı 11, s. 19-22, sayı 13 (1950) s. 21-22, sayı 14, s. 17-20 ve 23, sayı 15, s. 16-23, sayı 16, s. 17-22, sayı 17, s. 11-14, sayı 18, s. 14-7, sayı 9, s. 19-22.

9 Sarre, bu kitabeleri, adı geçen eserinin sonundaki ekde *Antike Inschriften* başlığı altında (s. 173-175) topladıktan başka, *Reise in Phrygien, Lykaonien und Pisidien*, «*Archaeologische—Epigraphische Mitteilungen aus Österreich-Ungarn*» XIX (1896) s. 26-57 de de daha etraflı şekilde yayınlamıştır. Klâsik arkeoloji ile ilgisini çok sonraları Ankara müzesindeki bir lâhid münasebeti ile tekrar göstermiştir, kşl. F. Sarre, *Ein wiedergefundenen Kopf vom Sidamara-Sarkophag in Ankara*, şu eserde: *Halil Edhem hâtıra kitabı*, I Ankara 1947, s. 193-197 ve 4 lev. Sarre bu lâhidin dış yüzlerini süsleyen kabartma figürlerden bir tanesinin başım güyâ tesadüfen Berlin'de bularak bu makalesinde tanıtmaktadır.

tir. Dinar'dan sonra uğradığı Çay'da dikkatini çeken iki eserden biri bir medrese, diğeri kitabesine göre 1258/59 da yapıldığını sandığı bir hanıdır. Artık bundan sonra karşılaştığı eserler birbirini takib eder. İshaklı Kervansarayından sonra pek çok esere rastladıkları Akşehir, Ilgın, Kadınhanı üzerinden 22 Haziran günü Konya'ya varırlar. Şehrin dışında Sarre, kitabesine göre, 1210 da yapılmış ve yanında bir su kaynağı ile ağaçlar olan çok harap Dokuzun Derbend hanının yanında kısa süre istirahat ettiklerini de bildirir.

Sarre'nin Konya'da ilk gördüğü eser Selimiye camiidir. Derhal kesin hükmünü verir, bu «*İstanbul'un alınmasından sonra Osmanlı Padişahları tarafından yapılan benzeri eserlerin az bir istisna ile hepsinde olduğu gibi Ayasofya'nın bir taklididir.....*» (s. 30). Böylece o da Türk sanatını tanımakta pek yeterli olmadığını belli eder. Alman seyyahı Meram'a giderken yolda Ateşbaz Veli'nin türbesini de görür. O sırada burada hârikulâde işlenmiş tahta oyma işleri vardır. Bu tekke ve türbenin arkasında ise, külâhı kafes şeklinde ahşap, yan duvarları ise sütunlu bir «açık» türbe vardır. Sarre Konya'da vali ile tanışır, onun yardımı ile pek çok şeyi görür ve arada da özel koleksiyonunu zenginleştiren alışverişler yapar¹⁰. Sarre'nin seyahatnâmesinin IV. bölümü Konya'nın Selçuklu eserleri hakkındadır (s. 39-70). Önce Selçuklu tarihini özetleyen seyyah, arkasından bu medeniyetin ana prensiplerini ortaya koymaya çalışır. Batı ve Doğu medeniyetleri ile yakın bağlantılarına işaret ettikten sonra Selçuklu Sultanları için şunları yazar (s. 43): «*Asya'nın yağmacı aşiretlerinin vahşi reislerinden çok farklı olduklarından, onları hiç bir surette*

10 Sarre, *ad. geç. esr.* s. 38 de Konya'da bir askerden hindistan cevizinden oyulmuş ve dışı işlenmiş bir kahye fincanını satın aldığı anlatır (kşl. res. aym sahifede). Eğridir gölündeki ada üzerindeki Rum kilisesinde, gümüş bir buhurdanlık ile rahiplerin kuşaklarını, kilisenin papazlarından uzun pazarlıktan sonra on Osmanlı lirasına nasıl eline geçirdiğini de anlatır, kşl. s. 151-156 (resimleri s. 153 ve 157 de). Sarre, Anadolu, İran, Suriye ve Irak seyahatlerinde topladığı değerli sanat eserlerinden büyük özel koleksiyonlar yapmış ve bunları makale ve kitaplar ile tanıtmıştır, kşl. *Die Altorientalische Feldzeichen...*, «Kilo», III, sayı 3 (1903) s. 333; *Erzeugnisse islamischer Kunst-Sammlung Sarre, I. Teil: Metali*, Leipzig 1906; *Erzeugnisse islamischer Kunst-Sammlung Sarre, II. Teil: Seldschukische Kleinkunst*, Leipzig 1909; Rıza Abbâsî, «*Kunst und Künstler*» VIII (19107 s. 45-53; *Vergoldete und emaillierte syrische Glaeser*, «*Antliche Berichte aus den Kömgl. Kunstsammlungen*» XXXII (Berlin 1910 11) s. 138-140; *Zeichnungen von Rıza Abbâsî*, München 1914; *Islamische Bucheinbaende*, Berlin 1923 (aym kitabın ingilizcesi: *Islamic Bookbindings*, London 1923), Batılı ilim adamları arasında çok yaygın olan bu Doğu memleketlerinden eser götürmek huyu, Sarre'de çok kuvvetlidir. Ne yazık ki aym gelenek günümüzde de hâlâ devam etmektedir. Memleketlerine götürebilmek için yalnız piyasadaki eserleri satın almakla kalmayıp, eski cami ve medreselerden değerli çini veya alçı panolar, ahşap kısımlar söktürenler, kütüphanelerden elyazmaların içinden minyatürleri jiletle kesenler dahi vardır.

barbar olarak görmeye imkân yoktur. Onlar medeniyet bakımından tamamen çağlarının seviyesindedirler ve bu bakımdan da Doğu ile Batıyı başarılı şekilde birleştirmişlerdir».

Sarre, Texier ve Moltke'nin şehrin etrafını çevirdiğini gördükleri surlardan sadece Lârende kapısını bulmuştur. Tepede de, Sarayın kalıntısı olan köşkü görür ve çini üzerine yazılmış olan kitabesinin fotoğrafını çekmek suretiyle tesbit ettikten sonra bunu bir orientaliste okutur ve tercüme ettirir. Böylece, Alâeddin köşkü denen bu eserin IV. Kılıç Arslan tarafından yaptırılmış olabileceğini ortaya koyar. Sarre bunun arkasından Alâeddin camiini incelemeye geçer. Kitabeleri Huart'dan almış olduğundan, verdiği bilgiler sadece tasvir şeklindedir. Karatay medresesi, Sırçalı medrese, Energe camii dediği Sahip Ata medresesi, ve son olarak da İnce minareli medresenin bilhassa taş ve çini süslemeleri anlatılmıştır. Sarre, s. 57-70 i dolduran V. bölümde ise bu eserlere dayanmak suretiyle Selçuklu sanatını yazmağa çalışmıştır. Daha ilk sahifede bazıların bunları Hellenistik-Roma şekillerine, başkalarının ise İran tesirlerine bağladıklarına işaretlerle, «*Bu eserlerde değişik bir sanatın esasları bulunmayabilir ve bunlar daha eski sanat cereyanlarının tesiri ile meydana gelmiş sayılabilirler. Böyle bir iddia, bu eserlerin Asya içlerinden çıkarak, uzunca bir süre İran topraklarında eğlendikten sonra, Anadolu'da bir devlet kuran bir topluluğa ait oldukları düşünülecek olursa tamamen inandırıcı görünür*» diyen Sarre, uzun bir tahlilden sonra, Selçuklu sanatının, Hellenistik-Roma ve Bizans toprağında, her devirde yüksek sanat seviyesine sahip olan Suriye'den çağırılan ustaların eliyle meydana geldiğini ve bu eserlerin Moğolların istilâsı yüzünden «*yüksek kültür seviyeli*» İran'dan kaçan İran'lı ustaların getirdikleri çini kaplama bilhassa mozaik çini tekniği ile süslendiğini de sözlerine ekler. Böylece Sarre için Selçuklu Sanatı, üç ayrı sanatın beslediği bir karma sanattır. Sarre, Konya'dan sonra Aksaray'a gider, yolda Sultanham'm görür. Bunun da esasını İlkçağ ve Ortaçağ Bizans hanlarına bağhyarak, Türklerin bu yapı çeşidini Anadolu'da Bizans hanlarını görerek öğrendiklerini yazar (s. 78). Seyyah, Selçuklu hanları hakkındaki notlarından sonra, yolculuğunun hikâyesine devamla, Aksaray üzerinden Konya'ya döndüklerini buradan da Doğanhisar, Sultandağı üzerinden Beyşehir'e gittiklerini anlatır. Buradan Eğridir'e, oradan da Isparta üzerinden Dinar'a ulaşırlar. Dinar'da trene binen Sarre buradan İzmir'e gider.

Sarre'nin bu Anadolu seyyahatini büyük İran seyyahatleri takip etti. 1897 sonbaharından 1898 yazma kadar süren İran incelemelerini makaleler halinde tanıttıktan sonra, 1910 da büyük bir kitap halinde bastırılmış

ve kitabın başlığını: «*İran yapı sanatı anıtları*» koymuştur. Bu büyük kitabın esas başlığının altında her nekadar alt başlık olarak, «*Önasya ve İran'daki islâmî tuğla yapıların tesbiti ve tarih bakımından incelenmesi*» denmekte ise de kitap bütün yapıları İran sanatı çerçevesine bağlamış oluyordu¹¹. Bu çok önemli kitapta ilk olarak Azarbeycan bölgesinde Nahçıvan, Maraga, Sultaniye, Esbistan, Marand, Tebriz, Erdebil ve Eri- van eserleri ele almıyor, bunu ikinci bölümde «*Irak*» takib ediyordu¹². «*Irak*»dan da Rey, Veramin, Kum, Kaşan, Isfahan, Şiraz'ın eserleri üzerinde durulmuştu. Üçüncü bölümde Tabaristan'da Mazendaran türbe ve camileri Amol, Sari, Eşraf, Sefiabad, Damgan, Bostam eserleri tanıtılmıştı. Dördüncü bölüm «*Konya'da Selçuklu yapıları*» başlığını taşıyor, nihayet en son da beşinci bölüm Semarkand mimari eserlerini tanıtıyordu. Bu büyük boydaki ve baskısı yedi yılda sona eren kitabın metni içindeki çok net ve iyi çekilmiş 229 resimden başka, ayrı bir cüd halinde basılan 123 levhalık album de üzerinde durulan eserleri daha iyi tanıtıyordu. Bu âbidevi kitabın Asya'daki islâmî ve Türk yapıları ile bunların süslemeleri hakkındaki hizmeti inkâr edilemez. Çağının en mükemmel baskı tekniği ile basılan bu kitap, bugün hâlâ değerini korumaktadır. Ancak şu var ki, Nahçıvan'dan Semarkand'a kadar yayılan bütün eserleri *İran*'ın malı olarak tanıtması ve bu yetmezmiş gibi bir de buna Konya'yı eklemesi şaşırtıcı, ve şaşırtıcı olduğu kadar da aldattıcıdır. Azarbeycan ve İran'ın bütün Selçuklu eserlerini de İran çerçevesi içine sokan Sarre, Konya'daki eserlerin de İran'lı ustaların sâyesinde mümkün olduğunu bildirir. İran'lı ustalar yüzelli yıl sonra Semarkand'da da faaliyet gösterdiklerinden Timur'un başşehri de İran çevresine girer. Sarre *İrankı* olarak adlandırılması gereken iki mimariyi daha, bu eserinde ele alamadığından dolayı üzüntüsünü bildirir: bunların birincisi doğuda Hindistan'ın islâmî sanatı, diğeri ise Batıda İstanbul'un fethinden önce Anadolu'nun Osmanlı mimarisidir (s. 6). Böylece Sarre'ye göre Marmara kıyılarından Orta Asya ve Hint okyanusu kıyılarına kadar 15. yüzyıla kadar yaşayan islâm mimarisi İran sanatına aittir (!). Asya'nın bütün islâm sanatım İran'a mal etmenin yanlışlığını burada tahlil edecek değiliz. Zaten aradan geçen altmış yılın çalışmaları bu görüşü ağır ağır da olsa düzeltmektedir.

Sarre, Konya'nın Selçuklu eserlerinden bahseden 4. bölümün (s. 120-

11 *Denkmaeler persischer Baukunst - Geschichtliche Untersuchung und Aufnahme muhammedanischer Backsteinbauten in Vorderasien und Persien*, Berlin 1910.

12 Burada *Irak* bugünkü coğrafya sınırlarını çok aşan bir sahanın adı olarak kabul edilmektedir.

138) önsözünde (s. 120) kitabına bu konuyu niçin aldığı: «.....*çünkü onlar İran mimarisine aittirler ve hatta kısmen de yapılaşlarını İranlı yapı ustalarına medyundurlar*», (.....*weil sie zur persischen Architektur gehören und teilweise sogar persischen Baumeistern ihre Entstehung verdanken*) demek suretiyle açıklar. Bunun arkasından evvelce Anadolu gezisinde incelediği Selçuklu eserlerini etraflı surette tanıtmaya girişir. Akşehir'de Taş medrese, Konya'da Alâeddin camii, Sultanhanı, Sırçalı medrese, Karatay medresesi, Fahreddin Ali türbesi, Beyhekim camii, Sahip Ata camii, İnce minareli medrese, Has Bey darü'l-hüffazı (Sarre buna yanlış olarak: Ayasofya demiştir !), Karaman'da Hatuniye medresesi, Beyşehir Eşrefoğlu camii üzerinde durduktan sonra Dr. Max Deri'nin yazdığı Selçuklu yapı süslemesi hakkındaki bir makale ile bu bahsi kapatır. (s. 139-143). Sarre, bir süre sonra bu büyük kitabın içindeki Konya bölümünü ayrıca pek az ilâveler yaparak *Konya* başlığı ile başlıbaşına bir cilt halinde 1921 de bastırmıştır¹³. Bunun önsözünde yazar, eski kitabının bir bölümünü ayırarak yeniden yayınlamasında, Konya eserlerinde «*saf İran yapı sanatının bahis konusu olamayacağı*» düşüncesinin rol oynadığını belirtir. Sarre evvelce söylediği fikirden yine de vaz geçemediğinden veya 1910 da çıkan koca kitabındaki anafikirden artık geri dönüş yapamadığından, derhal eski cümlesini ekler: «*Anadolu'nun Selçuklu eserleri, bilhassa Konya'dakiler İran mimarisine bağlıdır ve kısmen İranlı ustaların eseridirler*». Fakat Sarre bu fikirlerinden huzursuz gibidir, arkasından tekrar şunu yazar «....*fakat bu İran mimarisi Anadolu'da kendi özellikleri olan başlıbaşına bir bütün teşkil eder....*». Sarre, herşeye rağmen Asya'nın islâmi sanatını «*İran*» adı altında tanımaktan vazgeçmemekte, ve bunu yaparken Batı'da meselâ Gotik'in Fransız, Alman, İngiliz hatta İtalyan gotiği olarak ayrıldığını bir an için aklına getirmez görünmektedir. Sarre, İran kaya kabartmaları hakkındaki büyük eserinden başka¹⁴, 1911-1914 de Ernst Herzfeld ile beraber, Fırat-Diele çevresindeki büyük araştırmalarını girişmiş ve neticelerini dört büyük cilt içinde yayınlamıştır¹⁵. Bunu Samarra'da yapılan kazılar takip

13 *Konia, Seldschukische Baudenkmaeler*, Berlin tz. (1921 de basılmıştır).

14 Sarre'nin İran'a özel bir sempatisi vardır. E. Herzfeld (1879-1948) ile yazdığı, *Iranische Felsreliefs*, Berlin 1910 de Sasanî sanatı kısmını hazırlamış, sonraları da İran'ın eski sanatı hakkında başlıbaşına bir kitap yayınlamıştır, kşl. *Die Kunst des Alten Persien* [Die Kunst des Ostens, V] Berlin 1922.

15. E. Herzfeld ile beraber, *Archaeologische Reise im Euphrat — und Tigrisgebiet*, Berlin 1911-1920, 4 cilt; yine Herzfeld ile beraber Samarra kazıları hakkındaki eserler serisini de yayınlamıştır, kşl. *Die Ausgrabungen von Samara*, Berlin 1923-1930, 5 cilt (bunlardan sadece *Die Keramik von Samarra* başlıklı 2. cilt Sarre tarafından yazılmıştır).

etmiştir. Sarre'nin Konya hakkındaki diğer bir eseri ise 1936 da basılan *Konya Köşkü* oldu¹⁶. Bu kitap 1895 de aldığı notlar ile çektiği fotoğraflar ve bilhassa toplanıp Berlin'e götürülen çini parçalarının yardımı ile meydana gelmiştir. Yazarın Anadolu Selçukluları hakkındaki bu son eserin de *İran* adını anmaktan kaçındığını burada belirtmek isteriz.

Sarre'nin kazılar ve ilmî inceleme gezileri dışında Üniversite ve Müzelerde de görevi olduğu bilinir. Kendisine; *Dr. Ing. e.h.* (Şeref mühendis doktoru) ünvanı verildikten başka, Berlin Üniversitesinde kadrolu Profesör (*Honorar-Professor*) olarak çalışmış, ayrıca Alman Devlet Müzeleri'nin İslâm eserleri bölümünü de 1921 den 1931 e kadar müdür olarak idare etmiştir. Bu bölümün (*Islamische Abteilung*) kurulması ve düzenlenmesinde çok büyük rolü olduğu gibi, bu kısmın zenginleşmesinde de hizmeti görülmüştür. Hatta bilindiğine göre İslâm Eserleri bölümünün zenginliğinde, kendisinin «...büyük bir itina ve bilgi ile bulup seçtiği ve yurduna getirdiği...» eserlerin payı büyüktür. Sarre, kendi koleksiyonu olarak topladığı bu eşsiz değerdeki sanat eserlerini Berlin müzesine bağışlamıştır. Fakat aynı Sarre, 1943-1945 yıllarında Almanya'nın yıkılışını, kurduğu müzenin kısmen de olsa mahvını ve eserlerin dağılışını da görmüştür. Seksen yaşma ulaşmış olan Sarre'nin ölümü, Almanya'nın tarihinin en kötü yılı içinde 1945 de olduğundan, pek büyük bir akis uyandırmamıştır. Sarre 31 Mayıs 1945 günü ölmüş ve gömülmesinin hemen arkasından zengin kütüphanesi, notları, koleksiyonları ve foto arşivi ile dolu olan evine işgal kuvvetleri tarafından el konulmuş, ailesi evi ve eşyasını bırakmağa mecbur edilmiştir¹⁷.

III

Huart ve Sarre, görüşlerinin bütün tenkit edilebilecek taraflarına

16 *Der Kiosk von Konia*, Berlin 1936; türkçe tercümesi, *Konya köşkü*, çeviren Şahabeddin Uzluk [Türk Tarih Kurumu yayım, IV. Seri, 7] Ankara 1967.

17 Sarre'nin ölümünden sonra ona dair iki makale basılmıştır. Bunlardan birincisini kazılarda yardımcı olan Herzfeld yazmıştır, E. Herzfeld, *Friedrich Sarre*, «*Ars Islamica*», XI-XII (1946) s. 210-212, bu yazıda Sarre'nin özel hayatı samimî bir ifade ile belirtilmiştir. Bizzat söylediğine göre, Anadolu üzerinde çalışmasını ona Humann tavsiye etmiştir. Sarre Maria Humann ile 1900 da evlenmiş ve Berlin yakınında Babelsberg'deki villasını yaptırmıştır ki, burada dünyanın her tarafından gelen misafirler ağırlanıyordu. Müzeye bağışladığı koleksiyonunun halılar kısmı bir bombardımanda yanmış, 4 Haziran 1945 de evine el konulurken, ailesi dışarı atılmış ve kitapları ile notları yakılmıştır. İkinci yazı ise Berlin müzeleri İslâm eserleri bölümü müdürü Prof. E. Kühnel'in kaleminden çıkmıştır. Bunda daha fazla Sarre'nin İslâm sanatına nasıl ve ne derecede faydalı olduğu üzerinde durulur; bk. E. Kühnel, *Friedrich Sarre*, «*Der Islam*» XXIX, fas. 3 (1949/50), s. 291-295.

rağmen büyük bir hizmette bulunmuşlar, Anadolu'da Selçuklu sanatını bütün ihtişam ve güzelliği ile tanıtma yolunda bir gayret göstermişlerdi. Batı Sanat tarihi bilimi, onların bu yayınları ile başta Konya olmak üzere Anadolu Türk sanat merkezlerinin varlığından haberdar olmuş, Anadolu yollarını süsleyen Selçuklu hanlarının değerini sezmeğe başlamıştır.

Anadolu Selçuklu yapı sanatı hakkında ilk yazı, aslında Japonya'da İmparatorluk topoğrafya ve jeoloji harita merkezinin müdürlüğünü yaptıktan sonra Türkiye'ye gelen E. Naumann tarafından yazılarak 1896 da yayınlanmıştır. Naumann 1890 da bazı Alman şirketleri adına Anadolu'yu dolaşmış ve gördükleri ile bu bugün artık unutulmuş yazıyı meydana getirmiştir¹⁸. Sanat tarihi, Huart ve Sarre'nin yayınlarından, Konya'yı ve Orta Anadolu'nun Selçuklu eserlerini¹⁹ öğrenmiş ve bu malzemeyi kullanmağa gayret etmiştir. Huart ve Sarre'den bir süre sonra, 1907 de Konya ve Selçuklu sanatı hakkında, Alman elçiliğinin Konya'daki temsilcisi J.H. Löytved'in buradaki Selçuklu eserlerinin kitabeleri hakkındaki çok az sayıda basılan kitabı çıkmış²⁰, aynı yıllarda da İstanbul Arkeoloji müzeleri uzmanlarından Fransız G. Mendel (1873-1938), Konya müzesi katalogunu hazırlamak üzere Konya'da bulunduğu Selçuklu sanatına dair kısa yazılar bastırmıştır²¹. Bütün bu çalışmalara rağmen Selçuklu sanatı araştırmaları henüz emekleme devrinde idi. Fransız sanat tarihçisi Ch. Bayet'nin 1883 de yazdığı fikir²², yani Anadolu Selçuklu sanatında Bizans tesirleri hatta bunların Bizans «*forme*»larının (!) taklidi oldukları hipotezi daha hâlâ taraftar buluyordu. Osmanlı-Türk ordusunda bir eğitimci Subay olan F.C. Endres, 1919 da yazdığı kitabın-

18 E. Naumann, *Seldschukische Baudenkmale in Kleinasien*, «*Süddeutsche Bauzeitung*» (1896) bu makaleyi görmemiz mümkün olmadı. Aynı yazarın Anadolu hakkında çok daha yaygın bir de kitabı vardır, *Vom Goldenen Horn zu den Quellen des Euphrat...*, München-Leipzig 1893.

19 Sivas ve Divriği'ndeki Selçuklu eserleri hakkında da küçük yazılar basılmıştır, J. Grenard, *Notes sur les monuments seldjoukides de Sivas*, «*Journal Asiatique*» 9 seri, XVI, (1900) s. 451-458. ve *Notes sur les monuments du Moyen Age à Divriği, Sivas*, «*Journal Asiatique*» XVII (1901) s. 549-558.

20 J.H. Löytved, *Konia, Inschriften der seldschukischen Bauten*, Berlin 1907. İçinde çok hatalı kitabe kopyaları bulunan bu güzel baskılı ve çok nadir kitap, pek az sayıda basılmıştır. Löytved zannedildiği gibi Konya'da resmen Alman konsolosu değil, İstanbul'daki Alman elçiliğinden oradaki Alman'ların işlerini görmek üzere gönderilmiş elçilik kadrosundan bir görevlidir, bu hususda bk. H.H. von Schweinitz, *In Kleinasien Ein Reitausflug durch das innere Kleinasien im Jahre 1905*, Berlin 1906, s. 13 ve 19.

21 G. Mendel, *Le palais des Sultans Seldjoukides à Konia*, «*Bulletin de l'art ancien et moderne*» (Paris 1907) s. 183 vd. ay. yz., *Les monuments Seldjoukides d'Asie Mineure*, «*La revue de l'art*» XXIII (1908) s. 9-24 ve 113-127.

22 Ch. Bayet, *L'art byzantin*, Paris (tz. 1883 ?), s. 290.

Clément Huart

(Akademi üyesi üniforması ile)

Yazımız basıldıktan sonra, sayın Prof. Nesterin Dirvana'nın aracılığı ile Fransa'da Huart'ın ailesinden bu fotoğrafı temin etmemiz mümkün oldu. Prof. Dirvana ve Huart ailesine teşekkürü bir borç bilirim.

Friedrich Sarre

da²³ «Konya'da eski camilerin plânlarında Ayasofya'ya bağlı kaldığını» yazmak garabetini gösteriyordu. Fakat bu ve bunun gibi pekçok tuhafliklara rağmen Huart ve Sarre'nin çalışmaları, İslâm sanatı tarihlerinde bir Anadolu Türk sanatı ve bunun içinde Selçuklu sanatı bahsinin yer almasına imkân vermişti. Picard'ın büyük Sanat tarihi elkitapları (*Manuel*) serisinde yer alan H. Saladin'in *İslâm Sanatı*'nın mimari cildinde, 1907 de tamamen bu iki yazara dayanmak suretiyle Anadolu Selçuklu sanatı tanıtılmağa gayret edilmiş²⁴, E. Diez, almanca *Sanat bilimi el kitapları* (*Handbuch der Kunstwissenschaft*) serisindeki *İslâm milletleri sanatı* cildinde de 1915 de²⁵ uzun bir bahis halinde Anadolu Selçuklu sanatı ele alınmağa gayret harcanmıştır. Bu elkitaplarında yazılanlar belki yeterli değildi. Hatta yanlış görüşleri aksettiriyordu. Fakat Huart ve Sarre'nin çalışmalarının bir bakıma semeresini teşkil ediyorlar ve Anadolu'da bir Selçuklu sanatının varlığını ortaya koyuyorlardı. Bunların Selçuklu medeniyetinin tanınması yolundaki faydaları, *bir emekleme safhası* eserleri olarak inkâr olunmamalıdır. 1927 yılında, Anadolu'da uzunca bir gezi yapan R. Hartmann, Selçuklu sanatının inkâr edilemeyeceğini belirttiikten sonra Sarre'nin tesiri ile Bizans-Arâp ve İran sanatlarının karışımının orijinal ve kendi başına bağımsız bir varlık olan Selçuklu sanatını yaratığına işaretlerle bu husustaki ip uçlarının Sarre sâyesinde elde edildiğini yazar²⁶. Selçuklu sanatının doğması ve gelişmesinde tesirler ne olursa olsun, bir Selçuklu sanatı artık vardır. Nitekim 1927 de mimar K. Klinghardt, ilgi çekici bir deneme yapacak ve kısa bir makalesinde *Türk ve Selçuklu dinî yapılarının ruh'u* mu araştırmağa çalışacaktır²⁷. Diğer taraftan Anadolu'da Selçuklu sanatına dair başlıbaşına ilk monografya ise, ancak birkaç sayfeden ibaret bir broşür halinde Avusturyalı sanat tarihçisi H. Glück tarafından yazılacak ve 1923 de yayınlanacaktır²⁸.

23 F.C. Endres, *Die Ruine des Orients-türkische Siedtebilder*, München-Leipzig 1919, s. 83. Diğer bir yazar ise Selçuklu sanatında bütün tesirlerin bir arada bulduklarını yazmıştır, kşl. J. de Nettancourt-Vaubecourt, *Sur les grandes routes de l'Asie Mineure*, Paris 1908, s. 35.

24 H. Saladin, *Manuel d'art musulman, I L'architecture*, Paris 1907, s. 437-464.

25 E. Diez, *Die Kunst der islamischen Völker*, Berlin 1915, s. 112-125, bu kitabın 2. baskısı 1917, 3. baskısı 1924 dedir.

26 R. Hartmann, *Im Neuen Anatolien-Reiseindrücke*, Leipzig 1928, s. 103 ve 106.

27 K. Klinghardt, *Vom Geist türkischer und seldschukischer Kultbauten*, «*Deutsche Bauzeitung*» LXI (1927) s. 681-688.

28 H. Glück, *Die Kunst der Seldschuken in Kleinasien und Armenien* [Bibliothek der Kunstgeschichte, 61] Leipzig 1923, Glück'ün 10 X 20 cm ölçüsünde 10 sahife metin ve 23 adet siyah-beyaz resimden ibaret bu küçük broşürünün ilk defa olarak bir Batı dilinde ve bir Sanat tarihi serisi içinde başlıbaşına bir Selçuklu sanatını ortaya koymasından başka bir değeri yoktur. Fakat ne de olsa ayrı bir Selçuklu sanatının varlığına işaret etmesi bakımından önemlidir. Resimler ara-

İslâm sanatı içinde, Türk'lerin getirdiği yeni cereyana ilk işaret eden Avusturya'lı sanat tarihçisi Josef Strzygowski (1862-1941) olmuş²⁹, pek çok yayınından başka, türkçe olarak basılan uzun bir makalesinde de, «Türk sanatı Selçuklular ile başlamaz» dedikten sonra, «.....bu sanatın Bizansın tesiri altında, civar hükümetlerden mimar ve işçi celbetmek suretiyle vücuda geldiğini söylemek istiyorlar ki, «Sarre» de bunlar meydanındadır. Türk sanatının başlangıcı —ki her zaman için asıl kuvvetini teşkil eden hususiyetini göstermektedir— pek çok uzak bir maziye kadar gider. Ne İran, Irak, Suriye, Mısır, Küçükasya ve ne de Bizans bu Türk sanatının asıl mahiyetini değiştirebilmiştir». Daha ileride kesin görüşünü bildirir: «İslâm sanatının Türk şubesiArap sanatındanve Acem sanatından sonra üçüncü ve kat'i bir kök teşkil eder ki, islâm sanatının gövdesi bundan nevşünema bulmuştur»³⁰. Strzygowski'nin yetiştirdiği sanat tarihçilerinden H. Glück (1889-1930) ile E. Diez (1878-1961) bu yolda çalışmalar yaparak yeni görüşler ortaya atmışlardır. Bu arada Diez, Strzygowski'nin izinden bir derecede ayrılarak Selçuklu sanatında bir takım tesirlerin varlığını kabul etmiştir³¹. Bu yazımın gayesi, Anadolu Selçuklu sanatı araştırmalarının bir tarihçesini yapmak olmadığından günümüze kadar bu sahadaki araştırma, çalışma ve sentezlerin mahiyetini ortaya koymağa çalışmayacağız³². Bugün artık Türk sanatı bir gerçek olarak tanındığı gibi, bunun içinde bir Selçuklu sanatının varlığı da

sında Konya'dan Alâeddin camii, Sırçalı medrese, Sultan Ham, İnce minareli medrese (genel ve detayları), Sahip Ata medresesi, Erzurum Çifte Minare, Divriği Büyük cami (kapılar ve detaylar), Sivas'da Çifte minare, Konya'da Karatay medresesi (dış ve iç görünüş), Karaman'da Hatühiye medresesi, Konya'da Kümbet camii, Sahip Ata mihrabı, İstanbul Arkeoloji Müzesinde Selçuklu arslanı, ve antitetik hayvan kabartması, Ermenistan'da bir manastırda karşılıklı arslanlı Selçuklu kabartması, Berlin'de ejderli hah, Konya'da Alâeddin camii hahlarından biri ve İstanbul müzesinde bir ağaç kapı kanadı (Kuzey Mezopotamya'dan). Görülüyor ki, Glück'ün o devirde Selçuklu sanatı eseri olarak yaptığı seçimde tam bir isabet de yoktur. Bu broşürün türkçesi için bk. *Küçük Asya'da Selçuk sanatı*, çeviren Köprülü-zade Ahmed Cemal, «Hayat» I (1927) s. 9 (449) -13 (453).

29 J. Strzygowski — M. van Berchem, *Amida*, Heidelberg 1910 da bu konuya dokunmuş; *Altai - Iran und Völkerwanderung*, Leipzig 1917 de Türk'lerin sanattaki rolleri üzerinde etraflıca durmuştur.

30 J. Strzygowski, *Türkler ve Orta Asya sanatı meselesi*, «Türkiyat Mecmuası» III (1926-33, baskısı: 1935) s. 5 ve 66. Bu mesele Atatürk'ün huzurunda yapılan Birinci Türk Tarih Kongresinde, Milli Eğitim Bakamı Resid Galip'in konuşmasında da tekrarlanmıştır, kşl. *Birinci Türk Tarih Kongresi zabıtları*, Ankara 1932, s. 160-161.

31 E. Diez, *Endosmos'lar*, «Felsefe Arkivi» H, sayı 1 (1947) s. 221-229, alm. s. 230-238 ve 8 lev.

32 Selçuklu sanatı ve medeniyeti hakkında pek başarılı sayılamayacak bir deneme yapılmıştır, kşl. Tamara Talbot Rice, *The Seljuks in Asia Minor*, London 1961.

aynı derecede bilinmektedir³³. Herşeye rağmen Huart ve Sarre'nin bu sanata işaret etmekteki hizmetleri ve bu yolu açmakta öncü olmaları şükranla anılmalıdır.

*
**

Bugün Anadolu Selçuklu sanatı bir bilim dalı olarak nerededir? Bunun cevabını vermek uzun ve etraflı bir makalede ancak mümkün olur. Konya artık ulaşılması zor ücra bir step şehri olmaktan çoktan çıkmıştır. *İslâm Ansiklopedisi*'nin ilk baskısındaki Konya monografyası³⁴ artık çoktan eskimiştir. Bugün ufak bir kütüphane dolduracak zenginlikte irili ufaklı yayın Konya'nın Selçuklu eserlerini tanıtmaktadır³⁵. Selçuklu sanatının bütünü de mimari anıtları, camileri, medreseleri, kervansarayları, türbeleri ve mezar taşları, hatta saray ve köşkleri, mimari süslemeleri, alçı, ahşap, taş süslemeleri, çinileri ile gündün güne bilinmekte, daha iyi ortaya çıkmaktadır. Bu arada kaybolan tahrib edilen veya ihmale uğrayanlar için de üzüntü duyulmaktadır³⁶. Dört bir tarafa yayılan kumaş, halı, maden, keramik, yazı, cam, vs. gibi küçük sanat eserleri ile yabancı müzelere girmiş mimari ve tezyini parçalar da bu arada daha iyi tanınıp değerlendirilmektedir. Fakat derhal şuna işaret edelim ki henüz bir Anadolu Selçuklu sanatı yazılmamıştır ve kanaatimizce bunun yazılması için biraz beklemek lâzım gelecektir³⁷. Önce Anadolu'nun her şehir ve kasa-

33 J. Sauvaget, *Introduction à l'histoire de l'Orient musulman-éléments de bibliographie*, Paris (tz. 1942 ?) s. 140-142 de İslâm ve hatta bütün Ortaçağ tarihinin anlaşılabilmesi bakımından Selçuklu tarihinin bilinmesi gerektiğine ısrarla işaret eder. Yazara göre «...Selçuklu devri, XI. yüzyıldan itibaren bütün Yalın-Doğu tarihinin bir bakıma anahtarı...» durumundadır.

34 F. Taeschner, *Konya* mad. *Encyclopédie de l'Islam, Supplément*, 1937, s. 133-137; Konya hakkında iyi bir bibliyografya basılmıştır, bk. Muzaffer Erdoğan, *İzahlı Konya bibliyografyası*, İstanbul 1952. Büyük bir gayret mahsulü olan bu kitapta, yazarların küçük adlarına hatta ünvanlarına (meselâ Runciman'ın, *Sayın* yerine geçen *Honorable* ile yer alması gibi) göre alfabetik sıraya girmesi üzücüdür.

35 M. Önder, *Mevlâna şehri Konya*, Konya 1962 (2. baskı Ankara 1971); İ. Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve kitabeleri ile Konya tarihi*, Konya 1964. Bu iki Kahn eser, Konya'nın tarihini ve eski eserlerinin etraflı surette tanıtmakla beraber, bu tarihî eserlerin iyi rölöveleri henüz yayınlanmamıştır. Çeşitli sergilerde Konya abidelerinin yeni rölöveleri görülmektedir. Bu arada yük. mim. Mübin Beken'in de böyle rölöveler çizdiğini bilmekteyiz. Ayrıca Konya ile ilgili olarak *Konya ve Ant* dergilerinde de pek çok yazı ve araştırma bulunmaktadır.

36 Halil Ethem Eldem, Anadolu'da Selçuklu eserlerinin mahv olmasından duyduğu endişeyi dile getiren yazılar yazmıştır, bk. *Asar-ı atıkamız nasıl mahv oluyor? «Şehbal»* sayı 26 (1328=1910) s. 226-228; *Tarihî abide ve eserlerimizi korumağa mecburuz*, İstanbul 1933.

37 Selçuklu eserleri hakkında ilk eser veren Türklerden iki adı burada anmak lâzım gelecektir: bunlar *İhtifalci* lâkabı ile tanınan Mehmed Ziya (öl. 1930) ile Müzeler müdürü Halil Edhem Eldem (1861-1938) dir. Mehmed Ziya Bey, *Bursa'dan Konya'ya seyahat* (İstanbul 1328) ile, *Heyet-i aliye-i Mevleviye namına Konya seyahati hatıratından* (İstanbul 1328) adlı iki kitap

bası, her köşesi incelenip eserler mimarî hüviyetleri, doğru rölöveleri ile tesbit edilip, vakfiye ve kitabeleri doğru olarak değerlendirildikten, ücra yerlerde unutulup kalmış yapı ve kalıntılar meydana çıkarıldıktan, çeşitli tezyini ve küçük sanat eserleri derlendikten sonradır ki Selçuklu sanatı bütün özü ve özelliği ile meydana çıkacaktır. Bundan sonra da onun kökleri ve tesirleri —aldığı ve verdiği olarak— aydınlatılabilir. Bugün bu saydıklarımızın çoğu yapılmakta ve yeni Türk sanat tarihçileri nesli bu konular üzerine eğilmekte pek çok eser grupları hakkında toplu çalışmalar ve tek eserler hakkında monografyalar ortaya konulmaktadır³⁸.

Cl. Huart ve Fr. Sarre'nin yazdıklarında yanlış tefsirler, aldatıcı görüşler ve değerlendirmeler olabilir. Bunun sebebini biraz da bu araştırmacıların yetiştikleri çevrelerde aldıkları kültürde aramak icap eder. Fakat şu var ki onlar bu Anadolu Selçuklu medeniyetinin varlığını ortaya koyan çalışmaların yolunu açmışlar³⁹ ve aradan geçen yetmiş yıl içinde bizler de bugünkü bilgilere ulaşmış bulunuyoruz⁴⁰. Bütün hataları ve sevapları ile bu yolu açan iki araştırmacıya, Cl. Huart ile Fr. Sarre'ye Selçuklu sanatı çalışmalarının tarihinde lâyük oldukları yeri vermeğe mecburuz.

yazmıştır. Bunlardan ikincisi olan pek nadir raslanır 39 sahifelik küçük kitapda, Konya ve bu şehirdeki Selçuklu devrine ait eski eserler hakkında toplu olarak bilgi verilmekte, bunların sanat ve tarih değerlerine işaret edilmektedir. Halil Edhem ise, *Kayseriye şehri mebani-i islâmiye ve kitabeleri-Selçukî tarihinden bir kısım* [Türk Tarih-i Osmanî Encümeni neşriyatı, 5], İstanbul 1334 (1915) adlı değerli kitabını bastırması, 1917 de verdiği bir projeksiyonlu bir konferansın almanca özeti olarak «*Osmâhischer Lloyd*» gazetesi tarafından basılan dört sahifelik *Die Seldschukischen Hane in Anatolien* başlıklı bir yazısından anlaşıldığına göre, ilk defa olarak bu eşsiz eserler üzerine dikkati çekmeğe çabalamıştır. Atatürk'ün yazdırmağı düşündüğü büyük bir *Türk Tarihinin Ana Hatları* eserinin bir bölümünün müsveddesi olarak yazdığı (bu eser hakkında bk. S. Eyice, *Atatürk'ün büyük bir tarih yazdırma teşebbüsü: Türk tarihinin ana hatları*, «*Belleten*» XXXII sayı 128 [1968] s. 509-526), ve plânlanan ölçüyü aşmadığından çok kısa tutulan bir Selçuklu sanatı özeti de vardır: *Anadolu Selçukları devrinde mimârî ve tezyini sanatlar*, Ankara 1932, aynı yazı sonra tekrar basılmıştır, kşl. *Halil Edhem Hâtıra kitabı*, Ankara 1947, s. 279-297.

38 Gayet tabiidir ki Selçuklu medeniyeti ve dolayısıyla Selçuklu sanatı incelenirken, günümüzün moda olan bazı akımlarına uymak merakına da kapılmamak gerekir. Ne yazık ki Selçuklu sanatının bu yolda bazı «fikir» spekülasyonlarına zorla uydurulmağa çalışıldığı görülüyor.

39 Bizans sanatı tarihi hakkında ilk deneme F.W. Unger (1810-1876) tarafından yapılarak 1866/67 de yayınlanmış, bunu üç defa olarak Bizans sanatı adı ile 1883 de basılan Ch. Bayet'nin küçük kitabı takip etmiştir. Bugün Bizans sanatı araştırmaları inanılmaz bir gelişme göstermektedir. Selçuklu sanatı araştırmalarının aynı seviyeye ulaşabilmesi için daha çok çalışılması ve çeşitli meselelerin daha sistemli olarak işlenmesi gereklidir. Takip edilecek yolun tesbiti bakımından, Bizans sanatı incelemelerinin tarihçesini tanımak faydalı olacağı kanaatindeyiz.

40 Selçuklu sanatı hakkındaki belli başlı yayımların toplu bir bibliyografyası son aylarda basılmıştır, *Yapı ve Kredi Bankası, 26 Ağustos 1071 Malazgirt Zaferi'nin 900. yıldönümü hatırası-Selçuklu sanatı bibliyografyası*, İstanbul 1971.